

"Η εμφάνιση σωματικής νόσου κατά την ψυχαναλυτική διαδικασία"

16 & 17 Μαΐου 2014

Ασθένεια κατά κρίσεις και ασθένεια στο πλαίσιο προϊούσας αποδιοργάνωσης

Σάββας Σαββόπουλος

Η εμφάνιση μιας οργανικής νόσου στην διάρκεια μιας αναλυτικής διαδικασίας πιστοποιεί την ανατροπή μιας υφιστάμενης ψυχοσωματικής ισορροπίας του υποκειμένου και μας καλεί να σκεφτούμε αυτό το συμβάν σε σχέση με τις ενδοψυχικές και διυποκειμενικές σχέσεις ασθενούς και αναλυτή, πέραν της συμμετοχής άλλων εξωγενών παραγόντων. Στην ψυχοσωματική παλινδρόμηση με σωματική καθήλωση, η διαδικασία σωματοποίησης απολήγει σε νόσο, που εμφανίζεται κατά κρίσεις και είναι αναστρέψιμη, ενώ η προϊούσα αποδιοργάνωση συνήθως ενέχεται σε διαδικασία σωματοποίησης σοβαρής εξελικτικής νόσου.

Και στις δυο περιπτώσεις, αν και σε διαφορετικό βαθμό, φαίνεται ότι το υποκείμενο βίωσε πρώιμα μια τραυματική κατάσταση, στη σχέση του με το αντικείμενο (βία, ελεγκτική διείσδυση, στέρηση, κατακλυσμιαία διέγερση, παθογόνος σαγήνη, κ.λπ.), η οποία στη συνέχεια λειτουργεί ως ελκυστής στην δημιουργία ψυχαναγκασμών επανάληψης. Η ενεργοποίηση της επανάληψης της τραυματικής κατάστασης στον μεταβιβαστικό χώρο από ασθενή και αναλυτή, δίνει την δυνατότητα να προσδοθεί νόημα σ' αυτήν (επανάληψη). Εάν αυτό δεν καταστεί εφικτό το υποκείμενο, αναζητώντας διαμέσου της τραυματίζουσας σχέσης, το ματαιοτικό αντικείμενο θα διευρύνει τις διαδικασίες αρνητικοποίησης. Η ενσωμάτωση του τραυματίζοντος αντικειμένου από το υποκείμενο θα καθορίσει την οργάνωση και λειτουργία του ψυχισμού.

Θα αναφερθώ στις δυο εκδοχές σωματοποιήσεων (ασθένεια κατά κρίσεις και σοβαρή εξελικτική νόσος) με αφορμή την περίπτωση μιας γυναίκας 35 ετών, της Α., η οποία άρχισε ψυχοθεραπεία για κατάθλιψη, άγχος, δυσκολίες στις σχέσεις της, ιδιαίτερα τις ερωτικές, έντονες κεφαλαλγίες και υποτροπιάζοντα επιχείλιο έρπητα. Η θεραπεία τερματίστηκε δέκα χρόνια αργότερα, με τον θάνατό της.

Κομψή, ευγενική, στυλ αγοροκόριτσο κάθεται στην άκρη της απέναντι πολυθρόνας. Το βλέμμα της που αγκιστρώνεται πάνω μου, η στάση του σώματος, οι κινήσεις της, το συσπασμένο χαμόγελο μαρτυρούν μια αμεταβόλιση ένταση, αλλά και νοιάξιμο να βρει ένα ανακλητικό αντικείμενο. Ο λόγος της, συχνά εκφορτιστικός, εκφράζει υπαρξιακό αδιέξοδο και οργή κυρίως για την μητέρα που την εγκατέλειψε, όπως και την μεγαλύτερη αδελφή της στο σπίτι, κατά την παιδική ηλικία, για να εργαστεί όλη μέρα, μαζί με τον πατέρα στην οικογενειακή επιχείρηση. Είχαν εγκαταλείψει νιόπαντροι την ανέχεια στο χωριό τους που δαμάστηκε από τον εμφύλιο. Μοναδική ελπιδοφόρος εναλλακτική ήταν η ατέλειωτη δουλειά στην πρωτεύουσα. Ένας φίλος του

πατέρα της Α. όταν τον είδε πόσο πολύ εργαζόταν είπε: «αυτός δεν δουλεύει, αυτοκτονεί».

Μίσος εκφράζει και για την πατρική γιαγιά, που υποκαθιστούσε τους γονείς στο σπίτι, αλλά βιώθηκε ως ψυχή, χωρίς έγνοια για τις ανάγκες των δύο κοριτσιών. Τον όποιο «μητρικό» ρόλο για την Α. έπαιζε η αδελφή της με την οποία συνδέθηκε συμβιωτικά. «Μεγαλώσαμε από μόνα μας, η μάνα μας δεν είχε γλυκόλογα. Μόνο τα χρήματα είχαν σημασία, να απομακρυνθεί από την φτώχεια του χωριού. Τα υπόλοιπα ήταν λεπτομέρειες. Βγήκαμε απροετοίμαστες στον κόσμο». Ένοιωθε τρυφερά συναισθήματα για τον πατέρα, ο οποίος ωστόσο είχε περιθωριοποιηθεί μέσα από την επαγγελματική του ενασχόληση και την ελεγκτική παρουσία της μητέρας. Η υπερδραστηριότητα των γονιών δεν σταμάτησε ούτε όταν τα κέρδη της επιχείρησης επενδύθηκαν και πρόσφεραν ασφάλεια στην οικογένεια. Το φάσμα των παιδικών τραυματικών βιωμάτων των γονιών απαιτούσε διαρκή επαγρύπνηση και θυσίες, ώστε αυτά να κρατούνται εκτός συνείδησης.

Την προσφορά του θεραπευτικού πλαισίου βιώνει ως κάτι πολύτιμο, που σχεδόν δεν της αξίζει, ενώ νοιώθει να με στερεί από ανθρώπους που θα με είχαν μεγαλύτερη ανάγκη. Είναι αντίσταση στη θεραπεία αυτή η σκέψη; Είναι η μεταβιαστική της αίσθηση ότι θα έπρεπε να ασχοληθώ με άλλους παρά με εκείνη, όπως έκαναν οι γονείς της; Ήταν η ενοχή της να με ιδιοποιηθεί αντί της αδελφής της, που για να ξεφύγει παντρεύτηκε κάποιον «άξεστο νεόπλουτο», την σύγκρουσή της με τον οποίο «πληρώνει» ο γιος τους;

Λόγω οιδιπόδειων καθλώσεων η εγκατάσταση σταθερής ικανοποιητικής ερωτικής ζωής είναι ανέφικτη, ενώ οι αλληπάλληλες οδυνηρές ρήξεις προκαλούν ρωγμές στο εγώ. Οι κεφαλαλγίες της Α., που προκύπτουν στο πλαίσιο των συγκρούσεών της, ως συμπτώματα μαρτυρούν την καταστολή της διαδικασίας της σκέψης και της ρηματικής της έκφρασης, όπως και τον κίνδυνο της αναπαράστασης οιδιπόδειων παραβάσεων (Marty. P. 1951, 1955).

Η φτωχή σε συναισθηματικές και συμβολικές ανταλλαγές σχέση της Α. με το αντικείμενο εμπόδισε την ενδοβολή της παισιώνουσας μητέρας. Σε τέτοιες συνθήκες μοιάζει η Α. να διαμόρφωσε ένα πρώιμο εγώ, το οποίο δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί απρόσκοπτα λόγω του τραυματικού (Fain, M. 1984, 1993), ενώ η *ενορμητικότητα δεν έφτασε στην οιδιπόδεια ωρίμανσή της. Έτσι το εγώ βρέθηκε στερημένο από έλλειψη ασυνείδητων οιδιπόδειων παραγώγων, που θα το τροφοδοτούσαν εσωτερικά. Αντί το εγώ να αναπτύσσεται προς την κατεύθυνση των ψυχικών λύσεων, τείνει αντιθέτως, χρησιμοποιώντας αμυντικά, αντιτραυματικά, την ενόρμηση θανάτου, να καταργήσει την τραυματίζουσα διέγερση του τραυματικού. Αυτή όμως η αναγκαιότητα αντιτίθεται στην δυνατότητα ικανοποιήσεων μέσα από την δεκτικότητα και την παθητικότητα.*

Οι κεφαλαλγίες και ο έρπης, όπως και τα περάσματα στην συμπεριφορά εγγράφονται στο αρνητικό, σε σχέση με την αδυναμία ενορμητικής αναπαράστασης, αλλά προοδευτικά διαμέσου της ψυχικής διεργασίας γίνονται οδοί προσέγγισης της ιστορίας της.

Οι κεφαλαλγίες της Α. άρχισαν στο τέλος της εφηβείας μαζί με το ενορμητικό της φούντωμα. Κεφαλαλγίες είχε ωστόσο και η μητέρα, όπως τους ίδιους θυμούς και τις ίδιες ευαισθησίες. «Η μητέρα μου θα «έκαιγε» το κεφάλι της γιατί δεν της είπε καλημέρα ο γείτονας, ή ένας πελάτης, το ίδιο είμαι κι εγώ». Οι αφόρητοι πονοκέφαλοι της μητέρας την οδηγούσαν να δένει σφιχτά στο κεφάλι της ένα μαντήλι για να το συγκρατήσει, να «μην σπάσει». Από κεφαλαλγίες υπέφερε και η μητρική γιαγιά. Άρχισαν μετά τον γάμο της, όταν ο άντρας της μπροστά στις οικογενειακές ευθύνες «σάλεψε» κι έγινε ο «τρελός του χωριού». Η γιαγιά, για να ζήσει την πάμφτωχη οικογένεια και να αντιμετωπίσει την κοινωνική καταφρόνια, έγινε ένας πολύ εργατικός, αλλά δύσκολος άνθρωπος, μια «τσαούσα» που «δεν άφηνε κουβέντα να πέσει κάτω», όπως αργότερα η κόρη και η εγγονή της, η Α. Και η γιαγιά για τις κεφαλαλγίες έδενε σφιχτά ένα μαντήλι στο κεφάλι, «για να μην το σπάσει στον τοίχο». Τρυφερότητα δεν έδωσε στην μητέρα της Α. ούτε στα άλλα παιδιά της. Τουλάχιστον στις δυο γενιές που προηγήθηκαν της Α. είναι σαν όλα να έγιναν υπό καθεστώς της ενόρμησης της αυτοσυντήρησης, της επιβίωσης. Η αδυναμία πένθους στις προηγούμενες γενιές ενίσχυσε την δυσκολία της Α. να πενήσει τις ελλείψεις της σε σχέση με τα γονεϊκά αντικείμενα και ανέδειξε τις ταυτησιακές ανεπάρκειες, – όπου επικρατούν οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης αυτών της σεξουαλικότητας. Πρόκειται για μια οικονομικώς ασταθή ισορροπία που προδιαθέτει στη σωματοποίηση (De M'Uzan, M. 2006).

Η ύπαρξη των σωματοποιήσεων, ιδιαίτερα της κεφαλαλγίας, αποτελεί στοιχείο μαζοχιστικής ταύτισης χαμηλής οικονομικής αξίας με την μητέρα και την γιαγιά, που υπέφεραν από κεφαλαλγίες. Αλλά και κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία της Α. που συνδέθηκαν με ναρκισσιστικά φαλλικά χαρακτηριστικά της γιαγιάς και της μητέρας αναδεικνύουν την ένδεια των ψυχοσεξουαλικών διεργασιών.

Στην Α. η κεφαλαλγία εκλύεται από ψυχοσυναισθηματικό τραυματισμό που παροδικά αποδιοργανώνει το ψυχικό όργανο προκαλώντας ψυχοσωματική παλινδρόμηση, η οποία βάζει ένα τέρμα στη διαδικασία αποδιοργάνωσης. Αφορμή πχ για πρόκληση κεφαλαλγίας είναι η σαδομαζοχιστική σχέση με τον φίλο της και η δύσκολη σχέση με την μισητή μητέρα του, που πίστευε ότι απέτρεπε τον γιο της από το να παντρευτούν. Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη για πρωκτικό έλεγχο είναι εμφανής, όπως και η ψευδο-«ερωτικοποίηση» της κεφαλής της, ως "σεξουαλικού οργάνου". Μια "ερωτικοποίηση" που δεν βιώνει η ασθενής, λόγω της δραστηρικής και ενεργητικής καταστολής, αλλά την φαντάζεται ο αναλυτής.

Η κεφαλαλγία για τον Marty είναι μια παλινδρομική λειτουργική ασθένεια, η οποία σχετίζεται με όσα σημάδεψαν την ατομική ανάπτυξη και απηχούν βασικές ενδοψυχικές συγκρούσεις. Επειδή προέρχονται από την καταστολή αναπαραστάσεων οιδιπόδειας προέλευσης οι κεφαλαλγίες μπορούν να θεωρηθούν ως δευτερογενείς αμυντικοί μηχανισμοί έναντι του κινδύνου εισβολής στην συνείδηση ενός συνόλου οιδιπόδειου προβληματισμού, του οποίου κάποια αναπαραστάσιμα συγκρουσιακά στοιχεία είχαν απωθηθεί.

Σχετικά με τις κεφαλαλγίες της Α. είναι ενδεικτικό ότι επί συγκρούσεων με τα αντικείμενα η επωδός των επιθέσεων προς αυτά είναι: "θα του ανοίξω το κεφάλι". Πρόκειται για κινήσεις στο πλαίσιο των διαδικασιών "διπλής αντιστροφής", όπου

κάποιες φορές ο αναλυτής "αντιμεταβιβαστικά" ζαλίζεται από τα χτυπήματα και δεν ξέρει πού βρίσκεται στο μεταβιβαστικό χώρο.

Φαίνεται ότι στις γυναίκες των τριών γενεών που αναφέρομαι υπήρχαν στοιχεία αρνητικοποίησης οιδιπόδειων παραβάσεων. Στην Α. π.χ. μια οιδιπόδεια νίκη προκύπτει από το γεγονός της υπέρβασης των γονιών στο πεδίο της εκπαίδευσης, όπου εκείνοι είχαν επενδύσει αλλά απέτυχαν να κατακτήσουν. Τούτο προκαλεί μια έντονη ερωτικοποίηση της σκέψης, η οποία καταστέλλεται κάτι που ωστόσο προκαλεί μια γενικότερη αναδιάταξη της σεξουαλικότητας. Έτσι στη θέση της ερωτικής απόλαυσης βιώνεται πονοκέφαλος. Η κεφαλαλγία όμως δεν συνιστά αντικείμενο ερωτικοποίησης και δεν προσφέρει λύσεις στις ενδοψυχικές συγκρούσεις. Μη έχοντας συμβολική αξία, οι όποιες αναπαραστάσεις συνδεθούν με τις κεφαλαλγίες προσφύονται από την ασθενή πάντα δευτερογενώς σε αυτές.

Η αποτυχία των ερωτικών σχέσεων, κατά την Α., οφείλεται στους άνδρες. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που ένας σύντροφός της, ήταν «εξαιρετικός» και της πρότεινε να ζήσουν μαζί, η Α. το αρνήθηκε, λόγω της ύπαρξης παιδιών, κάτι που ήταν "πονοκέφαλος". Η δυσκολία της να συνυπάρξει με οιδιπόδειους ανιόντες ή κατιόντες αντίζηλους είναι πρόδηλη. Μόνη κατάσταση που την εμπνέει, η εγκατάσταση μιας εξιδανικευμένης συμβιωτικής σχέσης, που παραπέμπει στην πρωτογενή ομοφυλοφυλία, προς την οποία όμως αμύνεται υιοθετώντας σαδομαζοχιστική σχέση με το αντικείμενο. Εικάζω ότι η ανάπτυξη δευτερογενούς μαζοχιστικής στάσης τείνει να αντισταθμίσει την ανεπάρκεια του πρωτογενούς μαζοχισμού. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια μεταίχμια οργάνωση, με έντονα υστερικά στοιχεία, που ανακαλεί τις σκέψεις του Green για το χίασμα (*ανεπάρκειες του εγώ, κατά περιόδους επικράτηση της ενόρμησης της καταστροφικότητας, τάση για περάσματα στην πράξη και κυρίως οι ναρκοθετημένες ναρκισσιστικές βάσεις*).

Ο ανεπαρκής πρωτογενής μαζοχισμός της Α. την ωθούσε σε αποφυγή των ψυχικών συγκρούσεων και άνοιγε την οδό στην συμπεριφορά και τις διαδικασίες σωματοποίησης. *Τότε όμως, τα διάφορα επίπεδα σωματικών καθηλώσεων (Donabedian και Fain, M., 1993), που καθιστούν το σώμα έναν ιεραρχημένο τόπο στην εξέλιξη του υποκειμένου, αποκτούν έναν παράδοξο χαρακτήρα, γιατί αφ' ενός ευθύνονται για τα σωματικά συμπτώματα, τα οποία αφ' ετέρου παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην (αυτο) συντήρηση, επειδή επιτρέπουν να γίνουν συνδέσεις πάνω στο σώμα. Η έλλειψη μαζοχιστικής επένδυσης μιας ζωτικής λειτουργίας, την αποκλείει από το να λάβει αξία ερωτογόνου ζώνης, αφήνοντας έτσι ελεύθερο το πεδίο στην αποδιοργανωτική παλινδρόμηση.*

Ωστόσο η εξιδανικευμένη σχέση που εγκατέστησε μεταβιβαστικά η Α. σχεδόν άμεσα μαζί μου, μου ανακαλούσε την ναρκισσιστική σχέση του αλλεργικού αντικειμένου (P. Marty). Γαντζώνεται με το βλέμμα της στο δικό μου, σαν να αποφεύγει έτσι να πέσει στο χάος, ενώ αφηγείται τραυματικά σημάδια ελλείψεων και βίας. Συχνά αναλαμβάνει την ευθύνη των ματαιώσεων, μέσα από την ναρκισσιστική παντοδυναμία, η οποία διαψεύδει την έλλειψη και την αδυναμία. Απέναντι στο τραυματικό, που περιλαμβάνει και μια πληγωμένη θηλυκότητα, αντιεπενδύει σε μια χρηστική ζωή, που εκφράζεται με έντονη δραστηριότητα στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης και φαλλική συμπεριφορά. *Τις ιδιαιτερότητες της ναρκισσιστικής της παθολογίας, την όποια «ιδιωτική της τρέλα»*

κάποιες φορές τις υποστηρίζει, τις διακωμωδεί, ως να επιδίωκε να με αποπροσανατολίσει από τις πρόωρες απώλειες, που αδυνατούσε να βιώσει και να πενθήσει. Επιδιώκει κατ' αυτόν τον τρόπο να με οδηγήσει σε μια από κοινού διάψευση σχετικά με αυτές τις απώλειες;

Οποιαδήποτε πλευρά αρνητικής μεταβίβασης θίγω σε ερμηνευτικές παρεμβάσεις μου -βασίζομενος σε αρνητικά συναισθήματα που βιώνει σε παράλληλες μεταβιβάσεις - τα απορρίπτει, υπό την επενέργεια της διχοτόμησης, της διάψευσης και της εξιδανίκευσης. Αυτά που νοιώθει ως ευεργετικά αποτελέσματα της θεραπείας της, θέλει να τα μοιραστεί με τα πλέον προσφιλή μέλη της οικογενείας της, την αδελφή και τον ανιψιό της. Νοιώθω ότι μου ζητάει να την «υιοθετήσω», όπως και όλους τους δικούς της. Μια ιδανική οικογένεια.

Με παρακαλεί να αναλάβω θεραπευτικά και τον ανιψιό της, αλλά κατανοεί ότι στο αίτημά της υφέρπει η δυσκολία αποδοχής της ετερότητας. Ωστόσο και οι δυο απευθύνθηκαν σε θεραπευτές που συνέστησα και οι θεραπείες τους είχαν θετικά αποτελέσματα. Το άγχος και η κατάθλιψη της Α. βελτιώνονται, ενώ από τον τρίτο χρόνο της θεραπείας παύουν οι κεφαλαλγίες και η εμφάνιση του επιχείλιου έρπητα. Σκέφτηκα ότι ίσως η υποχώρηση των συμπτωμάτων να οφείλεται, πέραν της βελτίωσης της ψυχικής λειτουργίας, σε μια "φυγή στην ιατρειά" ώστε να αποφύγει να αγγίξει τα τραύματά της. Η εξιδανίκευση της θεραπευτικής διαδικασίας μοιάζει να συμβάλει στην ασταθή ψυχοσωματική ισορροπία. Μέσα από την εξιδανίκευση προσπαθεί αφενός να με κρατήσει μακριά από την καταστροφικότητα και την σεξουαλικότητά της και αφετέρου να διαψεύσει και το δικό μου ενορμητικό δυναμικό, προστατευόμενη έτσι από απειλητικές ενορμητικές ανταλλαγές.

Αποφεύγοντας την κοπιώδη ψυχική εργασία, η Α. με επενδύει με παντοδυναμία, μέσω της οποίας νοιώθει να γίνεται άλλος άνθρωπος. Οι ερμηνευτικές αναφορές μου σχετικά με τις αντιστάσεις της να προσεγγίσει το τραυματικό και την στρεβλή δόμηση του αυτοερωτισμού γίνονται δεκτές αλλά δεν αναδύονται τα αναμενόμενα συναισθήματα, ως αυτά να αρνητικοποιούνται. Πρόκειται για μια κομφορμιστική στάση στην υπηρεσία της από κοινού διάψευσης, όπως είχε κάνει με τους ανιόντες της, με συνέπεια την απουσία αυτονομίας στη σκέψη της; Η μήπως η ψυχική μου αυτονομία, οι σκέψεις που έχω και δεν μοιράζομαι μαζί της την κάνουν τόσο να πονά γιατί συνειδητοποιεί την ετερότητα;

Η ικανοποιητική επαγγελματική σταδιοδρομία της στον ιδιωτικό τομέα της προσφέρει κοινωνική καταξίωση και οικονομική ανεξαρτησία, η οποία είναι αναγκαία στην αίσθηση ψυχικής αυτονομίας από το αντικείμενο. Πρόκειται για μια υπερεπένδυση του εγώ, μέσα από την ιδιότητα της αυτονομίας. Ωστόσο, επεδίωξε και προσελήφθη σε μια δημόσια υπηρεσία για νέους καλλιτέχνες, ως μια επανορθωτική προσπάθεια, διαμέσου της προβλητικής ταύτισης, να κάνει κάτι για την ίδια και την αδελφή της, που σαν παιδιά είχαν δείξει καλλιτεχνικές ευαισθησίες, που έμειναν ανεκμετάλλευτες.

Οι σχέσεις με την μητέρα βελτιώνονται, ενώ μια χρόνια νόσος του πατέρα είναι το πρόσχημα να εκδηλώσει την τρυφερότητά της γι' αυτόν μέσα από την φροντίδα. Τα

περάσματα στην πράξη μειώνονται, ενώ μπορεί να κάνει ένα "κρισάρισμα" γενικότερα στις σχέσεις της.

Μετά μια συνεδρία, όπου ίσως βιώθηκα ως υπερεγώτικος, επειδή ερμήνευσα ένα αυτοκαταστροφικό πέρασμα στην πράξη, η Α. ονειρεύτηκε ότι περπατούσε νύχτα σαν χαμένη, σε ένα εξωτερικό χώρο μιας γειτονιάς που ένοιωθε οικεία αλλά ταυτόχρονα και ανοίκεια, γιατί ξένοι εχθροί τον είχαν ιδιοποιηθεί. Για να μην κινδυνεύει έπρεπε να τους παριστάνει τη φίλη, να τους μοιράζει καλησπέρες και φιλία. Ξαφνικά κάτι σαν μαγνήτης άρχισε να οδηγεί τα βήματά της σε ένα μικρό σκοτεινό δρομάκι και στο τέρμα του μπήκε σ' ένα μικρό σπίτι που φωτίζονταν εσωτερικά από ένα λυχνάρι. Υπήρχαν άνδρες και γυναίκες και πολλά παιδιά με γαλήνια πρόσωπα και άκουγαν με προσήλωση ένα γέρο με ένα σκουφάκι να τους μιλάει. Κάθισε κι αυτή ανάμεσα στους άλλους. Ένοιωσε ευτυχία. Είπε μέσα της: βρήκα το κρυφό σχολειό;

Από τους συνειρμούς αναδύθηκε το πώς η ψυχανάλυση αποτελεί σχολείο για τα κρυφά πράγματα (σεξουαλικότητα, καταστροφικότητα). Της θύμηση ότι στο παρελθόν έλεγε ότι το σχολείο και οι κληρικοί κηρύσσουν την υπακοή, που συχνά βρίσκεται στην υπηρεσία της καταστολής. Μήπως κι εγώ ορισμένες φορές βιώνομαι ως κάποιος τον οποίο εξουσιοδοτεί να σκεφτεί για εκείνη, αλλά έτσι την αλλοτριώνει;

Μου απάντησε χαμογελώντας : "μα, εσείς με ξέρετε καλύτερα από μένα και με προστατεύετε". Σε αυτό το σημείο αναφέρεται στον τρελό παππού, ο οποίος κάποια στιγμή έγινε τόσο διαταρακτικός που η ένταξή του στον κοινωνικό ιστό του χωριού ήταν ανέφικτη. Τον έκλεισαν τότε σε ένα αυστηρό μοναστήρι για αρκετό καιρό. Μόνο εκεί τον «συνέφεραν», κι έτσι μπόρεσε να ξαναγυρίσει στο χωριό. «Πρέπει να ήταν από γερή «στόφα» εκείνοι οι καλόγεροι, σαν τον Σαμουήλ στο Κούγκι». Ίσως στο δικό μου κρυφό σχολειό-μοναστήρι να προσέρχεται για να πάρει όσα δεν πήρε από το περιβάλλον της, που εικονίζεται ως διωκτικό. Σε Τούρκους εισβολείς πρέπει να μοιράζει φιλία-φιλία για να έχει την ησυχία της. Και στο δικό μου το Κούγκι προσέρχεται στον Σαμουήλ – Εβραίο Λευίτη – Ψυχαναλυτή για να την προστατεύσω από την «τρέλα» της που προβάλλει στους διώκτες- Τούρκους; Αισθάνεται ότι ο Σαμουήλ-ψυχαναλυτής γνωρίζει να οριοθετεί τον εχθρό από τον φίλο και ο οποίος για να αποτρέψει την διείσδυση και εισβολή του εχθρού, προτιμά τον θάνατό του εξαφανίζοντας όμως ταυτόχρονα και τον εισβολέα;

Ο Σαμουήλ - αναλυτής γνωρίζει τί πρέπει να αποβάλει και τί να συγκρατήσει. Η ίδια όχι. Η ίδια βάζει μπουρλότο για να καταστρέψει αυτό που δεν θέλει να συγκρατήσει. Αγνοεί όμως ότι καταστρέφει τον εαυτό της, επειδή λόγω της συμβιωτικής της επιθυμίας αδυνατεί να διακριθεί από το αντικείμενο, ούτε μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις νοσηρές ιδιότητές του (jugement d'attribution, αλλά και jugement d'existence διαταραγμένες), ούτε να αντιληφθεί σαφώς το απειλητικό από το μη-απειλητικό αντικείμενο. Έτσι αμφίθυμα δεν βιώθηκε η φαλλική μητέρα με το μαντίλι γύρω από το κεφάλι της; Σαν τον ρασοφόρο με το καλογερίστικο σκουφάκι, αλλά και τον Οθωμανό με το φακιόλι;

Από τα παραπάνω είναι φανερό ότι η διαδικασία της προβολής δεν ολοκληρώνεται στην Α. και συνεπώς δεν μπορεί να αποβάλει - φτύσει αυτό που βιώνει ως εχθρικό εντός της. Λόγω της συμβίωσης με αυτό το παθογόνο αντικείμενο βρίσκεται σε μια ταλάντευση ανάμεσα σε κινήσεις προβολής και κινήσεις ενσωμάτωσης. Δεν

μπορεί συνεπώς να αποφασίσει ό,τι το νοσογόνο είναι αποβλητέο και άξιο καταστροφής. Το διατηρεί μέσα της και την δηλητηριάζει.

Όπως διάφορα αντικείμενα έτσι και ο αναλυτής βιώνεται ταυτόχρονα ως εισβολέας και σωτήρας, ως οδηγός και αλλοτριωτής. Καταστάσεις τις οποίες αποδέχεται λογικά, αλλά συναισθηματικά, λόγω της εξιδανίκευσής μου, της φαίνονται αλλόκοτες.

Νομίζω ότι τα αδιέξοδα και οι ρήξεις στην μεταβίβαση-αντιμεταβίβαση στην διάρκεια της θεραπευτικής διαδικασίας σχετίζονται με την ψυχική ασυνέχεια και τα συμβολικά αδιέξοδα που οδηγούν στα περάσματα στην συμπεριφορά και στις σωματοποιήσεις. Η εργασία πάνω στην καταστολή και τις διαψεύσεις με την βοήθεια της αντιμεταβίβασης φάνηκε να εξασφαλίζει μια καλύτερη αναπαραστατική λειτουργία και συνεπώς καλύτερη ροή στην ψυχική συνέχεια.

Περνούν μερικά χρόνια όπου γενικά έχει καλή διάθεση, ενώ υπάρχει μια βραδεία ενίσχυση της ψυχοποίησης, δηλαδή σχηματισμού μακρών δικτύων σε σχέση με τις ενορμητικές κινήσεις (Green, 1998). Η κατάσταση της ασθενούς βελτιώνεται σε όλους τους τομείς, σε τέτοιο σημείο που δεν κατανοώ, μάλιστα κάποιες φορές ανησυχώ. Πού πήγε όλη αυτή η οδύνη, η κατάθλιψη, οι κρίσεις κεφαλαλγίας που εμφανίζονταν επί ψυχικής ασυνέχειας; Ωστόσο, οι ψυχικές ασυνέχειες είναι ενεργές. Αναρωτιέμαι με πιο τρόπο οι παθιασμένες, σχεδόν βίαιες σαδομαζοχιστικές σχέσεις της έχουν μαλακώσει. Αποτέλεσμα καταστολής; ή μπόρεσαν και εκφράστηκαν με ψυχικά μέσα τα περάσματα στην πράξη. Παρήγορο στοιχείο είναι η έκφραση ψυχικών περιεχομένων, η χαρά που νοιώθει στη ζωή της και η ύπαρξη αρνητικής μεταβίβασης, η οποία, όμως, εμφανίζεται μόνο στο λανθάνον. Η εξιδανίκευση δεν επιτρέπει την έκδηλη έκφρασή της, λόγω του φόβου της ρήξης.

Απώλειες

Όλα όμως ανατρέπονται άρδην, όταν η διοίκηση στην υπηρεσία της αποφασίζει την απόλυση των μη μονίμων δημοσίων υπαλλήλων. Η αιφνίδια απώλεια της θέσης, αλλά και του αντικειμένου της εργασίας της, καθώς και οι πολύχρονοι συνδικαλιστικοί και δικαστικοί αγώνες συνιστούν μια χρόνια τραυματική κατάσταση, η οποία επιφέρει μια σαφή ψυχική κάμψη, την οποία μαρτυρά η επιδείνωση των χρηστικών φαινομένων, η εμφάνιση κατάθλιψης με έντονα φαινόμενα αναστολής και η ατονία της όποιας προβλητικής διαδικασίας. Όταν δικαιώνεται και επαναπροσλαμβάνεται τοποθετείται σε άλλη, υποβαθμισμένη υπηρεσία, κάτι που βιώνει ως τιμωρία από την διοίκηση για την μαχητική στάση της.

Στην διαδικασία της ψυχικής κάμψης συμβάλει την ίδια περίοδο η προϊούσα επιδείνωση της υγείας του πατέρα της και στο τέλος ο θάνατός του, δυο χρόνια πριν την διάγνωση του καρκίνου της Α. Η δυσκολία της να εκφράσει την οδύνη της και να αρχίσει μια εργασία πένθους υποδηλώνεται σαφέστατα από την κλινική του αρνητικού.

Η λιβιδινική επένδυση που βιώνει από την πλευρά μου και η λειτουργία μιας επαρκώς καλής σαγήνης, (βέλτιστη σαγήνη, Α. Ποταμιάνου) σε συνδυασμό με την αίσθηση ότι μπορώ να την προστατεύω και να την εμπεριέχω, νομίζω ότι συνέβαλαν σε κινητοποίηση κάποιων πρωκτικών καθηλώσεων. Ωστόσο η προβληματική διαδικασία, αν και βελτιώνεται δεν προσφέρει οικονομική λύση.

Στο πλαίσιο της αδυναμίας της να επεξεργαστεί ψυχικά αυτές τις απώλειες, ιδιαίτερα τον θάνατο του πατέρα της, επιδιώκει να καλύψει το κενό με την επένδυση ενός άνδρα χαμηλών τόνων, εργατικού, που της προσφέρει την συναισθηματική αποκλειστικότητα που επιζητά και με τον οποίο σύντομα αποφασίζουν να παντρευτούν. Επρόκειτο για μια κίνηση στο πλαίσιο μιας παράλληλης μεταβίβασης. Ωστόσο, λίγο καιρό μετά την έναρξη του έγγαμου βίου, αρχίζουν έντονες συγκρούσεις με την πεθερά και την κουινιάδα της, όπου νοιώθει ο σύζυγός της να μην συντάσσεται αρκούντως μαζί της. Είναι προβλέψιμη η ανάπτυξη αρνητικών συναισθημάτων και υποτίμησης προς αυτόν. Τον κατηγορεί για παθητικότητα, για τσιγκουνιά, για αδιαφορία, για υποκρισία. Η αφήγηση για τις συγκρούσεις της τελειώνει με την χαρακτηριστική φράση. «Θα της/ του ανοίξω το κεφάλι».

Ωστόσο, η απώλεια του αντικειμένου, μέσα από την απώλεια στο πεδίο των ενορμητικών αναγκών που επιφέρει, προκαλεί μια ανατροπή της υπάρχουσας ισορροπίας του ψυχισμού, που έχει ως αποτέλεσμα μια λιβιδινική ενεργειακή απώλεια, όπως είχε επισημάνει ο Φρόυντ ήδη από το 1895 στο "Έγγραφο G". Το συναίσθημα, όπως επισήμανε ο Green ("Le discours vivant", p. 37), σε αυτήν την παθολογική κατάσταση είναι συνέπεια της αντικειμενότροπης και ενεργειακής απώλειας. Η ετερογένεια των συστατικών της λιβιδούς και η διαφοροποίηση των πεπρωμένων της που εκφράζονται είτε μέσω της ψυχοσεξουαλικής οδού ή αμιγώς ψυχικά, κάτω από την επίδραση του πολιτισμού και της εκπαίδευσης (απώθηση) τονίζει και τις σχέσεις μεταξύ αφενός του συναισθήματος και αφετέρου του σωματικού και ψυχικού πεδίου. "Το συναίσθημα βρίσκεται μεταξύ σώματος και ψυχής, όπως μεταξύ σφύρας και άκμονος". Είναι δηλαδή το συναίσθημα μια ενδιάμεση οντότητα ανάμεσα στο σώμα και τον ψυχισμό και την σκέψη μια πρωτογενής διαδικασία όπου η διέγερση λαμβάνει ενορμητική ποιότητα, την οποία κάτω από ολέθριες συνθήκες μπορεί να απωλέσει.

Ταυτόχρονα, όσο οι σχέσεις με την οικογένεια του άνδρα της και με εκείνον επιδεινώνονται, τόσο οι σχέσεις με την μητέρα της βελτιώνονταν ραγδαία και τείνουν να πάρουν την μορφή που επιθυμούσε ως νήπιο. Η πρωτογενής ομοφυλοφιλία ανοίγει την πόρτα. Η μητέρα, χήρα πια, χωρίς την επιχείρηση, βρήκε την δική της λύση στην αφοσίωση στην κόρη που ανακάλυπτε. Ο σύζυγος, ανύπαρκτος «τρίτος» ευχαρίστως άφηγε την θέση του «τρίτου» αντί «πινακίου φακής».

«Το μόνο πράγμα που μπορεί να μου δώσει είναι το σπέρμα του για ένα παιδί. Είναι τσιγκούνης ακόμα και γι' αυτό! Εγώ θα πληρώσω, δηλαδή η μητέρα μου, για την εξωσωματική. Πήρα το σπέρμα του από το σπίτι και έτρεξα στο κέντρο εξωσωματικής. Ούτε καν με συνόδευσε στο γιατρό. Η δουλειά ήταν σημαντικότερη. Όλα μόνη μου. Από την άλλη η μητέρα μου λέει: «κάνε ένα παιδί ακόμα και χωρίς πατέρα. Εδώ είμαι εγώ». Οι παρεμβάσεις μου αναποτελεσματικές σε αυτή την δυναμική να κάνει παιδί με την μητέρα, για την μητέρα. Έτσι, έβγαζε και μένα από τον ρόλο του τρίτου, γινόμενος ένας παθητικός αναλυτής, δότης σπέρματος. Βιωμένος όμως μεταβιβαστικά ως μητέρα -

ανάλυση θα αποκτούσε το δικό μας παιδί, αντί για το παιδί της ανάλυσης - αναλύον αντικείμενο.

Η χαρά της για την σύλληψη, σκιάστηκε εξ αρχής με την ιδέα ότι μπορεί να χάσει το έμβρυο που κυοφορεί. Αγχωμένη επισκέπτεται ιδεοληπτικά την τουαλέτα – και κατά τις συνεδρίες - για να διευκρινίσει αν έχει αίμα. Η καταστροφικότητα προς το έμβρυο αργότερα θα εκφραστεί με την ιδέα ότι το μωρό μπορεί να γεννηθεί άρρωστο σωματικά ή/ και ψυχικά. Αυτό το σύμππτωμα, που κρυσταλοποιούσε την φαντασίωση μιας εμβρυοκτονίας - παιδοκτονίας, μειώθηκε με την διεργασία δυο θεματικών. Η πρώτη αφορούσε τον προβληματική σκέψη - σχεδόν πεποίθηση - ότι θα υποστεί επίθεση στο σώμα της από το μητρικό μορφοείδωλο, ως αντίποινα για τις φαντασιωσικές της επιθέσεις σ' εκείνο. Η δεύτερη αφορούσε τον φόβο της για τιμωρία, για το έμβρυο, καρπό της ομοφυλόφιλης αιμομικτικής σχέσης με την φαλλική μητέρα - αναλυτή - καλόγερο.

Η ασθενής δέχεται αυτές τις ερμηνείες αλλά φρονώ ότι τις αγνοεί, ή εγώ δεν καταφέρνω να τις κάνω να ακουστούν στο ασυνείδητο μέρος του εγώ της. Ίσως της είναι «βαρύ» να αναλάβει την ευθύνη της εμβρυοκτονικής φαντασίωσης, που συνδέεται με τον φθόνο της για την γονιμότητα της μητέρας. Μοιάζει ως εάν αυτό που αιμομικτικά γονιμοποίησε με την μητέρα-ανάλυση να πρέπει να το καταστρέψει. Συμβάλει και σ' αυτό ο φόβος της μήπως το παιδί παρεμβληθεί στη σχέση με την μητέρα, ή ακόμα πάρει την θέση της; Νοιώθω ότι με τις παρεμβάσεις μου δεν την βοηθώ ουσιαστικά να επεξεργαστεί τις παραπάνω θεματικές. Γιατί μοιάζει ο ψυχισμός της να επιλέγει την εκκένωση των περιεχομένων του που αδυνατεί να μεταβολίσει, υπό το κράτος της ενόρμησης της καταστροφικότητας, από το να τα επεξεργαστεί και να τα μετασχηματίσει (Bion), κάτι που θα διασφάλιζε μια περισσότερο αποτελεσματική προβληματική λειτουργία και ένας ναρκισσισμός και μαζοχισμός ζωής. Η μείωση της προβληματικής λειτουργίας, που στόχευε κυρίως την πεθερά της και την κουνιάδα της στο παρελθόν και η ανάλογη αύξηση της καταστροφικότητας που κατευθύνεται στο έμβρυο, το οποίο ως σαφώς πιο σημαντικό αντικείμενο από αυτό που αναπαριστούν πεθερά κουνιάδα.

Προοδευτικά χάνεται η εμπιστοσύνη στο σώμα της και τις εσωτερικές της δυνάμεις, που πηγάζουν από τις δομούσες ταυτίσεις. Αντίθετα με την προβληματική διαδικασία, η αποσυνδεδεμένη καταστροφικότητα εκκενώνεται εντός της, στην κοιλιά της, στο έμβρυο. Την καταστροφικότητά της αποδίδει στο πλαίσιο μιας ανιμιστικής ατμόσφαιρας στο κακό μάτι της πεθεράς και της κουνιάδας της. Αντίθετα, σε μένα, που βλέπω τις παρεμβάσεις μου να έχουν μικρή επιρροή πάνω της και την οικογένειά της, η οποία υιοθετεί την προβληματικότητά της, διακρίνει τις καλοήθειες δυνάμεις που την στηρίζουν. Ωστόσο, οι συγκρούσεις με τον σύζυγό της και οι ρήξεις με τους συγγενείς του, πολλαπλασιάζουν τα ρήγματα στον ψυχισμό της και ευνοούν την συμβίωση με το πρωτογενές αντικείμενο. Τις τελευταίες μέρες πριν γεννήσει, λόγω της συζυγικής σύγκρουσης κατέφυγε στην μητέρα της και μόνο με τους συγγενείς της πήγε στο μαιευτήριο. Ο γιος της γεννήθηκε την μέρα των γενεθλίων της. Τότε συμφιλιώθηκε με τον άντρα της.

Η ανασφάλεια σχετικά με την μητρική της λειτουργία την οδηγεί να ζητήσει την βοήθεια της μητέρας της και ιδίως μιας βρεφονηπιοκόμου για την φροντίδα του μωρού. Η αγάπη και η αφοσίωση που δείχνει για τον γιο της είναι αυθεντική, αν και μοιάζει να

υπάρχει ένα "κράτημα", σαν να φοβάται τις ενορμήσεις της. Ο σύζυγος δεν παρεμβαίνει ως τρίτος, ούτε η ίδια, νομίζω, ανέπτυξε την "λογοκρισία της ερωμένης". Ίσως εγώ να παίζω κάπως αυτόν τον ρόλο του "τρίτου".

Η Α. έρχεται γελαστή στην συνεδρία και μου αναγγέλλει τα πρώτα γενέθλιά του γιου της. Μετά, σχεδόν αδιάφορα, ανακοινώνει ότι στον υπέρηχο απεικονίστηκε ένα κυστικό μόρφωμα στην ωοθήκη. Ένοιωσα έντονο άγχος, που βρισκόταν σε αναντιστοιχία με την απάθειά της. Η Α. στο πλαίσιο ενδεχομένως μιας αρνητικοποίησης, καθησύχαζε με την ιδέα ότι πρόκειται για απλή κύστη, ιδέα που ενισχύθηκε από την στάση αναμονής του γυναικολόγου. Συνέδεσα το άγχος μου, με ανάλογη κατάσταση, που αντιμετώπισα στο παρελθόν, στο οικογενειακό μου περιβάλλον. Όμως, το άγχος ήταν τόσο έντονο που δεν μπορούσε να εξηγηθεί μόνο από την ανάκληση αυτής της εμπειρίας. Ένα μήνα αργότερα, ο γυναικολόγος διαπιστώνει μεγέθυνση του μορφώματος και της συνιστά ανήσυχος άμεση αφαίρεση. «Θα δω στην εγχείρηση και κυρίως θα μας πει η βιοψία». Τότε μπόρεσα να προσδώσω νόημα στο άγχος μου, που βρέθηκε στον αντίποδα της από κοινού διάψευσης της κατάστασης από την Α. και τον γυναικολόγο.

Την επομένη της επέμβασης αιφνιδιάστηκα στο τηλέφωνο από την αδελφή της Α. που μου λέει ότι η Α. έχει μεταστατικό καρκίνο των ωοθηκών. «Είναι γεμάτη από μεταστάσεις. Κάντε ότι μπορείτε». Ρώτησα: «Γνωρίζει η Α. τί της συμβαίνει;» Μου απάντησε: «Δεν μπορεί να ακούσει κάτι τέτοιο. Ούτε εγώ μπορώ να το πω. Και στην μητέρα δεν είπα τίποτα. Ρώτησα τον γυναικολόγο αν θα ζήσει και μου απάντησε: «Δεν φανταζόμουν αυτό που βρήκα. Δεν θα πεθάνει άμεσα. Τώρα δεν υπάρχει καρκίνος. Την καθάρισα καλά». Το αμφίσημο ρήμα "καθάρισα" με άγγιξε. «Ελάτε να την δείτε, σας ζήτησε».

Αιφνιδίως η ζωή της Α. έμπαινε σε δύσβατη ατραπό, όπου η προοπτική θανάτου δέσποζε, λες και η προοπτική ζωής δεν μπορούσε να είναι συμβατή και γι' αυτήν και για το παιδί της.

Την επισκέφθηκα στο νοσοκομείο, απαντώντας στην επιθυμία της. Όταν ο ψυχισμός του πάσχοντος υποκειμένου καταρρέει και η αναπαράσταση του αντικειμένου αφανίζεται, η φυσική παρουσία του αντικειμένου είναι ζωτικής σημασίας, ώστε να του δώσει την ευκαιρία να γαντζωθεί από αυτό και να επωφεληθεί από την λιβιδινική επένδυση του αντικειμένου. Σε τέτοιες περιπτώσεις η τροποποίηση του πλαισίου είναι επιβεβλημένη, διαφορετικά ο θεραπευτικός χώρος μπορεί να βιωθεί ως ένας χώρος μόνο καλούς αρρώστους.

Η μορφή του καρκίνου είναι άκρως επιθετική. Μετά την αφαίρεση των γεννητικών οργάνων κάνει χημειοθεραπεία, της οποίας τις συνέπειες (αλωπεκία, νευρίτιδα κ.λπ.) δέχεται με στωικότητα. «Ας μην μου μείνουν ούτε νύχια, ούτε μαλλιά. Και με την ψυχανάλυση να μπορέσω να ζήσω για τον γιο μου». Ως αιτία για την εκδήλωση της νόσου θεωρεί την καταστροφικότητα της πεθεράς και της κουνιάδας της. Μοιάζει ως να αποδίδει την δράση της αυτοκαταστροφικότητας - αποτέλεσμα της ενορμητικής αποσύνδεσης - πάνω στα όργανα αναπαραγωγής σε ένα μητρικό σαδιστικό υπερεγώ. Ο Smadja υποστηρίζει ότι σε καταστάσεις αποδιοργάνωσης η αυτοκαταστροφικότητας μπορεί να εκδηλωθεί σε ένα σωματικό μέρος του εγώ, δηλαδή σε ένα ευάλωτο όργανο,

το οποίο ταυτόχρονα θα καταστεί ένα νέο αντικείμενο - σωματοποίηση που είναι φορέας υπερεγωτικών ιδιοτήτων. Μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια προβολή της καταστροφικότητας πάνω σε αυτό το νέο αντικείμενο.

Η μαζοχιστική επένδυση της νόσου της και οι επενδύσεις που δέχεται από θεράποντες και φιλικά πρόσωπα δεν αρκούν ώστε η Α. να αρχίσει μια εργασία επί της σωματοποίησής, που θα επιτρέψει την επανοργάνωση του ψυχισμού της. Το ρεύμα της αποψυχοποίησης που επικρατεί, με ματαιώνει και με κινητοποιεί να είμαι κοντά της, έστω κι αν νοιώθω αδύναμος να σταματήσω την θανατηφόρο διαδικασία.

Απογοητευμένος και λυπημένος από την εξέλιξη, αναρωτήθηκα αν λειτούργησα επαρκώς σε σχέση με την «μητρική διαχείριση» του αναλυτή, αν την βοήθησα στην θεραπεία να επενδύσει τις σωματικές της λειτουργίες. Και τούτο γιατί πριν την εμφάνιση της νόσου είχα την εντύπωση ότι, διαμέσου αυτής της λειτουργίας, είχε επηρεαστεί θετικά η ικανότητά της να επενδύει το σώμα της και τις αναπαραστάσεις εαυτού και αντικειμένου. Δηλαδή επενδύσεις που δύνανται να δράσουν ανασχετικά έναντι της τάσης προς ενορμητική αποσύνδεση και αποδιοργάνωση. Έτσι, ξεπλάγην όταν είδα την βιαιότητα της καταστροφικότητας στο σώμα της. Υποθέτω ότι οι τρεις βασικές ψυχικές αμυντικές δυνατότητες που διαθέτει το εγώ (προβολή, μαζοχιστική επένδυση, χρήση της ενόρμησης θανάτου για αντιτραυματική στρατηγική), όπως και οι χαρακτηριστικές και συμπεριφορικές εκφορτίσεις του υποκειμένου, που δραστηριοποιούνται για την αντιμετώπιση της δράσης της ενόρμησης της καταστροφικότητας λειτούργησαν ανεπαρκώς.

Ο γυναικολόγος κοίταξε την Α. μετά τον πρώτο κύκλο χημειοθεραπείας, με εκείνη την ναρκισσιστική αυτάρκεια του ειδικού, που, μετά μια μη αναστρέψιμη καταστροφή, επιδιώκει να αναδείξει το χρήσιμο της παρουσίας του, απαξιώνοντας όλους τους άλλους. «Να, που λέγατε ότι σας έκανε καλό η ψυχανάλυση; Ότι γίνετε άλλος άνθρωπος. Δεν σας έκανε τίποτα. Τόσα χρόνια κάνετε ψυχανάλυση. Και ιδού το αποτέλεσμα! Ο όγκος σας είναι από το στρες, από το άγχος. Σε τι βοηθάνε αυτές οι θεραπείες εκτός από το να κερδίζουν χρήματα ψυχίατροι και ψυχολόγοι;

Ίσως, σ' αυτά τα λόγια του γυναικολόγου που μου μετέφερε, να κρύβονταν η δική της αμφιθυμία για την θεραπεία και την αποτελεσματικότητά της. Όμως βρίσκει αντίκτυπο στα δικά μου ερωτηματικά για το τι ακριβώς συνέβη σε αυτήν την θεραπευτική διαδικασία. Κάποιοι εμμέσως, ή αμέσως εκφράζουν γνώμες: «Ίσως αν δεν είχε αλλάξει, αν δεν σταματούσε την μποέμικη ζωή, αν δεν είχε νοικοκυρευτεί, αν δεν είχε κάνει παιδί, ίσως να μην είχε αρρωστήσει». Αν δεν είχε νοικοκυρευτεί και κάνει παιδί με την ανάλυση;

Η μητέρα της αφοσιώνεται πλήρως στην Α. και το παιδί της. Της ζητάει συγνώμη για την εγκατάλειψη της παιδικής ηλικίας. «Αλίμονο, δεν είμαι μάνα εγώ, είμαι μάνα-πορτοφόλι. Δεν ήμουν μάνα-μάνα». Επίσης για το γεγονός ότι την πίεζε να κάνει παιδί ακόμα και χωρίς σύντροφο. Η μητέρα της ανακαλύπτει το εύρος της μητρότητας όταν η κόρη χάνεται;

Η αντικαρκινική αγωγή δεν έχει κανένα αποτελέσματα στην ραγδαία εξέλιξη της νόσου. Προσφεύγει σε διακεκριμένο ογκολόγο που της λέει: «έχετε περιοριστικά

στοιχεία; αρχίστε να πουλάτε αν θέλετε να ζήσετε». Επιπλέον η θεραπευτική επιλογή που πρότεινε εναλλακτικά σε εκείνη του ογκολόγου της ήταν αναξιόπιστη. Τελευταία ελπίδα η mega-therapy, δηλαδή μαζικές δόσεις χημειοθεραπείας, ενώ προηγείται λήψη μυελού των οστών ώστε να χρησιμοποιηθεί μετά την αγωγή για την αντιμετώπιση της αιματολογικής ανεπάρκειας. Κατά την περίοδο αυτής της διαδικασίας η ασθενής, εύθραυστη ανοσολογικά, μένει απομονωμένη για τρεις μήνες σε ένα αποστειρωμένο δωμάτιο προς αποφυγή λοιμώξεων που μπορεί να είναι μοιραίες. Παντελώς αδύναμη και με την αποψυχοποίηση να έχει διευρυνθεί βρίσκει στήριγμα στην αδελφή της, που κλείστηκε μαζί στην απομόνωση, με την οποία σχημάτισε μια ενότητα «διπλού». Επίσης στα νέα από τον γιο της. Και τις δικές μας τηλεφωνικές συνεδρίες τηλεφωνικά, οι οποίες αφιερώνονται βασικά στα εκεί τραυματικά της βιώματα. Αν και αδύναμη, η έγνοια να επιβιώσει συνδέεται με το γιο της. Ωστόσο, εκφράζει την απογοήτευσή της για τον σύζυγό της, που φαίνεται τραυματισμένος από την τραγωδία στη νέα οικογένειά του, άφησε την φροντίδα του παιδιού στους συγγενείς της Α. και περιχαρακώθηκε στις επαγγελματικές του ασχολίες.

Σε κάποια από τις πρώτες τηλεφωνικές συνεδρίες από την απομόνωση, αναφέρει πόσο οδυνηρή ήταν η έναρξη της mega-therapy. Οι παρενέργειες στην καρδιακή λειτουργία ανάγκασαν τη νοσηλεύτρια να διακόψει άμεσα την έγχυση των φαρμάκων. Ο εφημερεύων γιατρός που εκλήθη θύμωσε με αυτήν την εξέλιξη. Στάθηκε απέναντι στην ασθενή, έβγαλε από την τσέπη του το κινητό του και δείχνοντάς το είπε: «Το βλέπεις αυτό; εμείς σου δίνουμε ένα όπλο πολύ δυνατό για να νικήσεις τον καρκίνο. Αν δεν το χρησιμοποιήσεις εσύ θα φταις». Πώς να ζήσω εδώ μέσα; Του ανοίγεις το κεφάλι; Ευτυχώς που είναι η αδελφή μου και μερικές καλές νοσοκόμες. Για όλα εγώ φταίω; ακόμα και για τον θάνατό μου;».

Άκουγα γεμάτος λύπη και θυμό την αφήγησή της, για την βία που της ασκήθηκε από το γιατρό. Όμως κάποια στιγμή σκέφτηκα μήπως μέσω μιας κατακόρυφης διχοτόμησης, έκρυβε μια τέτοια παράσταση και για μένα, ιδίως για την ανάλυση - κινητό μέσω του οποίου μου μιλούσε; Μήπως ένοιωσε και με μένα να της λέω: «αν δεν γίνεις καλά με την ψυχοθεραπεία εσύ θα φταις»;

Αν στην ανιμιστική πραγματικότητα της Α., σε μια πρώτη φάση επενδύθηκα ως το ευμενές διπλό της, σε μια δεύτερη φάση, όταν χάθηκε η υπαρξιακή της ασφάλεια υπό την επήρεια του άγχους θανάτου μήπως μετατράπηκα σε αποκρουστικό διπλό, πρόδρομο του θανάτου; Το παλινδρομημένο εγώ συγχέει το αντικείμενο με τον εαυτό και στοχεύοντας τον άλλο, πλήττει τον εαυτό της. Μια συνθήκη που διευκολύνει την προϊούσα αποδιοργάνωση (Marty, P. 1976, 1980).

Για τους Botella (2001) το διπλό αναδύεται απέναντι στον φόβο του ψυχικού θανάτου, απέναντι στον κίνδυνο της μη-αναπαράστασης, που συνοδεύεται από την μη-αντίληψη, κάτι που μέσα από την μορφοπλαστική τάση του υποκειμένου το ωθεί στην ψευδαισθησιακή λύση. Για την Α. δεν είναι διαθέσιμη αυτή η λύση, μια και το ψευδαισθησιακό στην Α. διαρκώς συρρικνώνεται, ακόμα και το αισθητηριακό, ιδιαίτερα η σωματική αισθητηριακότητα υφίσταται την δράση της αρνητικοποίησης.

Όντως η mega-therapy έλαβε χώρα υπό την προϋπόθεση να μην νοιώθει τίποτα (συναισθήματα, ακόμα και πόνο). Έχει εγκατασταθεί μια έντονη χρηστική ζωή με

θεμελιώδη κατάθλιψη. Η ιλιγγιώδης αρνητικοποίηση που κατατρώνει διαρκώς ψυχικά μορφώματα έχει ως αντίρροπες δυνάμεις τη σκέψη του γιου της, την συμβιωτική στήριξη της αδελφής της και την επένδυση στην θεραπευτική διαδικασία.

Στη μαζική αρνητική ψευδαίσθηση των συναισθημάτων της Α. βιώνω εγώ ψυχικές καταστάσεις στη θέση της και τις συνδέω με ψυχικά παράγωγα που αναδύονται σε μένα (ιδέες, εικόνες, συναισθήματα, ακόμα και αισθητηριακά ερεθίσματα) προσπαθώντας να δώσω κάποιο νόημα στα πράγματα για την Α. Ωστόσο, ό,τι πρότεινα ως μορφοπλαστική υποκατάσταση μοιάζει να σβήνεται. Μόνο ο ίσκιος μου μένει! Στην θέση της εγώ νοιώθω την κατάθλιψη.

Η σκέψη του γιου της, των αγαπημένων της, η θεραπεία και η διάψευση της προοπτικής της υποτροπής, την βοηθούν να μπορέσει να συνεχίσει την ζωή μετά την έξοδό της από το νοσοκομείο. Αυτή η διάψευση ενισχύεται με την ενασχόλησή της με την «θετική σκέψη», την οποία καρκινοπαθείς που δραστηριοποιούνται σε συλλόγους της συνέστησαν να εφαρμόσει. Πρόκειται για μια «αντιαναλυτική» αντίληψη που δίνει το προβάδισμα στην σκέψη έναντι της ύλης. Ταυτίστηκε με ένα ασθενή που γνώρισε στο νοσοκομείο, ο οποίος ίδρυσε ένα σύλλογο καρκινοπαθών και έγραψε ένα βιβλίο για το πώς κάποιος πρέπει να αγωνίζεται με θετικά συναισθήματα, για να κερδίσει την μάχη με τον καρκίνο. Ευαγγέλιό της, έγινε το βιβλίο «The secret».

Βγαίνοντας από το νοσοκομείο αρχίζει να έρχεται κανονικά στις συνεδρίες στο γραφείο. Στο κεφάλι της δεμένο ένα μαντήλι, να αποκρύπτει την έλλειψη (αλωπεκία). Πόσο διαφορετική η κατάσταση από την μητέρα και τη γιαγιά που έδεναν το μαντήλι στο κεφάλι για να κρατήσει μια ενορμητική δύναμη που δεν μπορούσε να εκφραστεί, αλλά τελικά δεν απείλησε την ύπαρξη τους. Όντως, σε αυτό το επίπεδο δεν ταυτίστηκε με την δική της μητέρα, ενώ η μητέρα της ταυτίστηκε με την γιαγιά, όπως έδειξε και η χρήση του μαντηλιού, αλλά και η όλη πολιτεία της.

Νοιώθει ελπίδες ότι θα μπορέσει να αντιμετωπίσει την νόσο και θα χαίρεται μικρά πράγματα που παλιά την άφηναν αδιάφορη. Ενώ ένα μέρος του εγώ διαψεύδει την προοπτική θανάτου, ένα άλλο δρα ως να γνωρίζει ότι θα πεθάνει σύντομα. Τελειώνει τις τελευταίες διευθετήσεις σχετικά με τα κληρονομικά. Μου λέει ότι έχει αφήσει εντολές, ώστε κάποια περιουσιακά στοιχεία να χρησιμοποιηθούν για ενδεχόμενη ψυχανάλυση του παιδιού της, όταν χρειαστεί και ότι οι δικοί της θα πρέπει να με συμβουλευονται σχετικά. Με κάνει "πατέρα" του παιδιού της.

Ωστόσο, σύντομα ξαναμπαίνει στο νοσοκομείο από επιπλοκές της κακοήθειας. Οι συνεδρίες μας συνεχίστηκαν για τρεις βδομάδες τηλεφωνικά. Την τέταρτη εβδομάδα, την ώρα του καθιερωμένου ραντεβού, το τηλέφωνό μου δεν χτύπησε.

Αντί Συμπεράσματος

Σχετικά με την διαλεκτική που οδηγεί στην προϊούσα αποδιοργάνωση θα διέκρινα δυο σημαντικούς παράγοντες. Ο πρώτος έχει να κάνει με την ψυχική κατάρρευση που οφείλεται στις απώλειες και τις τραυματικές ολέθριες εξωτερικές συνθήκες που προκαλούν ναρκισσιστικά πλήγματα. Η θεμελιώδης κατάθλιψη, που στην ουσία της συνιστά μια ά-ψυχη κατάθλιψη, μια κατάθλιψη, όπου ο ψυχισμός έχει καταρρεύσει, οδήγησε στην διαταραχή της συμβολικής λειτουργίας και την δυσλειτουργία της οριοθέτησης μέσα - έξω, τελικά στην προϊούσα αποδιοργάνωση (Marty). Τότε είναι επί το έργον η αποαντικειμενοποιούσα λειτουργία της ενόρμησης θανάτου, στο πλαίσιο της διευθέτησης του ναρκισσισμού θανάτου (Green). Στην περίπτωση της κατάρρευσης της οριοθέτησης, που συνοδεύεται από το άγχος παρείσφρυσης και την διάχυτη απειλή εισβολής του αντικείμενου, αποδεσμεύεται η ενόρμηση της καταστροφικότητας που μπορεί να οδηγήσει σε μια εκρηκτική συνάντηση με το διεισδύον αντικείμενο εντός του υποκειμένου.

Η Α. αδυνατεί να δώσει μια παραληρηματική λύση, παρά την ύπαρξη μίσους, ίσως λόγω ανεπάρκειας του προβλητικού μηχανισμού. Η αναβίωση των ιδιαίτερων πρώιμων τραυμάτων της Α. συνέβαλε αποφασιστικά στο να αναπτυχθεί η θεμελιώδης κατάθλιψη, ολέθρια επανάληψη της παιδικής κατάθλιψης, μια και αναδύεται σε ένα τραυματικό περιβάλλον που ευνοεί την απώλεια ποιότητας στο ενορμητικό πεδίο και αδυναμία επενδύσεων. Για τον Delourmel (2010, p. 1438) η προβολή αποτελεί την έννοια αναφοράς για να σκεφτούμε την διαφορά ανάμεσα στην θεμελιώδη και την ψυχωσική κατάθλιψη. Η προβολή αποτελεί μια από τις θεμελιακές ψυχικές λειτουργίες και η σχέση προβολής - ενδοβολής υποστηρίζει την λειτουργία της διπλής αναστροφής, κατά την οποία η διέγερση λαμβάνει την ποιότητα της ενόρμησης. Όπως νομίζω ότι έδειξα, ο μηχανισμός της προβολής είναι ανεπαρκής στην περίπτωση της Α. Ταυτόχρονα, η ανεπάρκεια στην μαζοχιστική της λειτουργία επίσης φαίνεται να έπαιξε τον δικό της ρόλο.

Ο δεύτερος παράγοντας συνδέεται ενδεχομένως με το παράδοξο της εκδήλωσης της θανατηφόρου σωματοποίησης στο πλαίσιο μιας αλλαγής της ψυχοσωματικής οικονομίας της Α, όχι μόνον λόγω των αλληπάλληλων τραυματισμών, αλλά ίσως και λόγω τροποποιήσεων της ψυχικής λειτουργίας της Α. ως απόρροια της θεραπευτικής διαδικασίας. Η βελτίωση της ψυχικής κατάστασης της ασθενούς ήταν έκδηλη. "Έγινες άλλος άνθρωπος" της έλεγαν όλοι. Όμως όλη αυτή η διαδικασία της αναπαραστασιμότητας που προοδευτικά υφαίνονταν τόσο στο επίπεδο της αναπαράστασης, όσο και στο επίπεδο του συναισθήματος, ίσως ήταν ανεπαρκής για να υποδεχτεί και να διεργαστεί ψυχικά όλη αυτήν την λαίλαπα απωλειών και διεγέρσεων που προέκυψε μέσα από τις τραυματικές συνθήκες. Για να το εκφράσω διαφορετικά οι νέου τύπου νευρωτικές ή ναρκισσιστικές άμυνες μοιάζει να ήσαν ανεπαρκείς στο να αντιμετωπίσουν τις τραυματικές καταστάσεις. Στους τραυματισμούς (ίσως όχι τόσο ισχυροί όσο οι πρόσφατοι) συνήθως κατά το παρελθόν αντιπαρέθετε περάσματα στην συμπεριφορά, προβλήματα χαρακτήρα και νόσους κατά κρίσεις.

Με βάση αυτήν την θεωρητική αναφορά η ανάπτυξη της κακοήθειας στο πλαίσιο της θεραπευτικής διαδικασίας με επερωτά πάνω στην τεχνική μου. Η έκδηλη βελτίωση της ψυχοσωματικής της κατάστασης πριν τις απώλειες ίσως με αποπροσανάτολισε σχετικά με βασικά οικονομικά ζητήματα, τα οποία με είχαν ανησυχήσει. Το «έχει αλλάξει πολύ» που της λέγεται και μου το πιστώνει, νομίζω ότι δεν αφορά τις θετικές επιπτώσεις της θεραπείας, αλλά και όλες τις ύστερες αρνητικές επιπτώσεις. Εξιδανικεύοντάς με εξέφραζε την επιθετικότητα και την σεξουαλικότητά της βασικά στην παράπλευρη μεταβίβαση. Ωστόσο, μετά τους τραυματισμούς είναι πιθανόν η επιθετικότητα, ή ακόμη και η καταστροφικότητα, που αναδύθηκαν από τα ναρκισσιστικά πλήγματα, να κατευθύνθηκε στον αναλυτικό χώρο, λόγω της κατάρρευσης της παράλληλης μεταβίβασης. Οι μεταβιβαστικές διαδικασίες νευρωτικού τύπου υποβαθμίζονται σε "μεταβιβαστικά" φαινόμενα χρηστικού τύπου.

Για να προφυλάξει την αναλυτική σχέση μας κινητοποιήθηκε ο μηχανισμός της στροφής εναντίον εαυτού και έστρεψε την καταστροφικότητα προς την ίδια την ψυχοσωματική της οντότητα. Αδυνατεί επιπλέον να μου επιτεθεί, διότι πιστώνει στην θεραπευτική διαδικασία την επιθυμία της για τεκνοποίηση, την οποία θεωρεί το σημαντικότερο της επίτευγμα στη ζωή της.

Κάτι ανάλογο συνέβη και στην σχέση με το παιδί της. Επιθυμώντας να προστατεύσει το παιδί της (πόσο άραγε μπορούσε η ίδια να διακριθεί από το έμβρυο;) και παιδί της ανάλυσης δεν είχε άλλα διέξοδο από την στοχοποίηση του ίδιου του εαυτού της από την αποχαλινωμένη καταστροφικότητα. Αφήνοντας το "καλό" της κομμάτι να ζήσει μέσα από το παιδί της και καθιστώντάς με 'κηδεμόνα" του, δεν είχε άλλη λύση από το να χαθεί η ίδια μαζί με το "κακόηθες" κομμάτι της, που απειλούσε τα αντικείμενα της. Το γεγονός ότι είχε φαντασιώσεις με βίαιο περιεχόμενο προς έμβρυο, ίσως να έδρασε προστατευτικά για την εξέλιξη της εγκυμοσύνης και τούτο επειδή η ωμή επιθετικότητα βρήκε φαντασιωσική διέξοδο.

Πολλά ερωτήματα σχετικά με την θεραπευτική μου στάση αποτελούν την αφετηρία για μετα-θεραπευτική εργασία. Η ερμηνευτική μου στάση δεν είχε την επανοργανώνουσα επίδραση που ανέμενα πάνω στον αποδιοργανωμένο από τις απώλειες ψυχισμό της Α. όταν λόγω των τραυματισμών κατέρρεαν οι επενδύσεις. Τι θα

μπορούσε να ζωντανέψει τον ψυχισμό όταν εγκατεστάθηκαν η χρηστική ζωή και η θεμελιώδη κατάθλιψη; Ίσως δεν μπόρεσα να στηρίξω αρκούντως το εγώ της Α. (ιδιαίτερα να δανείσω επαρκώς το προσυνειδητό μου), ώστε να εγκαταστήσει μια ψυχική διαχρονικότητα ανάμεσα σε παρελθόν, παρόν και μέλλον, πραγματοποιώντας τις απαραίτητες συνδέσεις, τόσο με την ιστορία της υποκειμενικότητάς της, όσο και με αυτή της παθιασμένης σχέσης με το πρωτογενές αντικείμενο; Να ήταν η αντιμεταβιβαστική μου δυσκολία, να αναγνωρίσω το πόσο ισχυρή ήταν η ένταση της ενόρμησης της καταστροφικότητας και της σεξουαλικότητας;

Μια σεξουαλικότητα που θα κατοικεί στο σώμα της και που θα της επιτρέπει να κάνει διαθέσιμες-ζωντανές τις κοιλότητές της (κόλπος, μήτρα, κοιλιά). Θα μπορούσα με κάποιο τρόπο να συμβάλω στο να παιχτεί συμβολικά στο επίπεδο των αντικειμενότροπων σχέσεων η θεματική της έκρηξης στο Κούγκι και συγκεκριμένα επί της μεταβιβαστικής σκηνής; Όστε να αποφευχθεί η αντιμετώπιση των τραυματικών της καταστάσεων με μια αρνητικοποιούσα διαδικασία που την οδήγησε σε αυτήν την έκρηξη εντός του σώματός της, που έγινε τόπος θυσίας, χωρίς η ίδια να το γνωρίζει. Η ίδια έγινε ο Σαμουήλ με το σκουφάκι, η ίδια και ο Αλβανός μωαμεθανός με το τουρμπάνι (σαρίκι).

Δεν μπόρεσε να ανοίξει τις κοιλότητές της για να δεχτεί το πέος ενός ετερόφυλου αντικειμένου, με το οποίο να συλλάβει ένα άλλο ον, στο οποίο θα προσφέρει μια ασφαλή κοιλότητα να μεγαλώσει και να γεννηθεί μέσα σε ονειροπολήσεις. Κι ύστερα να ζήσει σε μια τριαδικότητα με τους μύθους της. Ίσως ήταν δική μου αστοχία να μπορέσω εγώ να ανοίξω αρκούντως τις δικές μου ψυχικές κοιλότητές για να την δεχτώ στην αυθεντικότητά της κι όχι κατεσταλμένη, συμμορφωμένη. Ωστόσο, πέραν της επιθυμίας μας να θεραπεύσουμε τον ασθενή, η πραγματικότητα κάποιες φορές είναι μοιραία και μας ματαιώνει σε σχέση με τις θεραπευτικές μας προσπάθειες και επιδιώξεις. Τότε επωμιζόμαστε την φροντίδα του ασθενούς, χωρίς να χάνουμε από τον ορίζοντα τόσο την προοπτική ζωής, όσο και την προοπτική θανάτου. Σε αυτήν την περίπτωση ο αναλυτής δοκιμάζεται στο επίπεδο της παντοδυναμίας που κινητοποιείται απέναντι στην αίσθηση του αβοήθητου και το άγχος θανάτου. Δεν είναι ασύνηθες ο αναλυτής να επιστρατεύσει θεωρητικές κατασκευές ώστε να περιχαρακωθεί στην παντοδυναμία του, μέσα από μια δήθεν ακατάπαυστη θεραπευτική τακτική, τελικά βασανιστική για το υποκείμενο, η οποία αγνοεί την φροντίδα που πρέπει να δοθεί σε ένα καταληκτικό ασθενή. Μοιάζει ότι σε κάθε αναλυτική διαδρομή υπάρχουν τέρατα στο φαντασιωσικό επίπεδο, που αναδύονται στον μεταβιβαστικό χώρο και απειλές στην πραγματικότητα που μας προκαλούν άγχος, κάποιες φορές και τρόμο. Προκύπτουν παλινδρομικές τάσεις στις οποίες μπορεί να αντισταθούμε, για να αποφύγουμε να "συν-αιθανθούμε" τα επώδυνα βιώματα του ασθενούς, που ενδεχομένως διακινούν δικά μας πρώιμα μη επεξεργασμένα βιώματα. Η υιοθέτηση μιας άκαμπτης "επιστημονοφανούς" στάσης βασισμένης σε θεωρητικές κατασκευές, μπορεί να αποτελεί το "ιδεολογικό καταφύγιο" για να μην ακολουθήσουμε τους ασθενείς που βλέπουμε να αιωρούνται στο κενό και μας απλώνουν το χέρι πριν τελειώσουν τον βίο τους.

Ωστόσο, σε κάθε αναλυτική διαδρομή, υπάρχουν τόσα που μας τρομάζουν, τόσα που μας δεσμεύουν, που ίσως μας εμποδίζουν να πάμε μέχρι εκεί που θα θέλαμε.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- BOTELLA, C. et S., *La Figurabilité Psychique*, Délachaud & Niestlé, Paris 2001.
- BRAUNSCHWEIG, D. et FAIN, M., *La nuit, le jour*, PUF, Paris, 1975.
- DONABEDIAN, D. et FAIN, M., Psychosomatique et pulsion, in : *Cahiers du Centre de Psychanalyse et de Psychothérapie*, n° 26, 1993.
- DONNET, J. L. et GREEN, A., *L'enfant de ça*, Les éditions de Minuit, Paris 1973.
- FAIN, M., *Prélude à la vie fantasmatique*, R.F.P., Paris 1971.
- FAIN, M., *Le désir de l'interprète*, Aubier-Montaigne, Paris 1982.
- FAIN, M., DEJOURS, C., *Corps malade et corps érotique*, Masson, Paris 1984.
- FAIN, M., Préambule à une étude métapsychologique de la vie opératoire, in : *Revue Française de Psychosomatique*. 1, PUF, Paris 1991.
- FAIN, M., La vie opératoire et les potentialités de névrose traumatique, in : *Revue française de Psychosomatique* 2 : 5-23, 1992.
- FREUD, S., *L'inquiétante étrangeté et autres essais*, Folio essais, Paris, 1985, (1ère édition 1919).
- GREEN, A., *Narcissisme de vie, narcissisme de mort*, Les éditions de Minuit, Paris 1983.
- GREEN, A., *Le Travail du Négatif*, Les éditions de Minuit, Paris 1993.
- GREEN, A., La notion de crise en psychosomatique. Discussion de la présentation de D. L'Heureux -Le Beuf, in : *Revue Française de Psychosomatique* 13 : 31-48, PUF, Paris, 1998.
- MARTY, P., La dépression essentielle, in : *Revue française de Psychanalyse* 32.3 : 595-599, Paris 1968.
- MARTY, P., *Les Mouvements Individuels de Vie et de Mort: Essai d'Économie Psychosomatique*, Payot, Paris 1976.
- MARTY, P., *L'Ordre Psychosomatique*, Payot, Paris 1980.
- M'UZAN de, M., Le travail du trépas, in : *De l'art à la mort*, Gallimard, Paris 1977.
- M'UZAN de, M., Sombrier pour survivre. Discussion de la conférence de Jacques Press. *Revue Française de Psychosomatique*, N° 30, p. 27-37, PUF, Paris 2006.
- PASCHE, F., *Le sens de la psychanalyse*, PUF, Paris 1988.
- ROSENBERG, B., Masochisme Mortifère et Masochisme Gardien de la Vie. *Monographie de la Revue Française de Psychanalyse*, PUF, Paris 1991.
- ROSENBERG, B., Le Moi et son angoisse : Entre pulsion de vie et pulsion de mort, *Monographie de la Revue Française de Psychanalyse*, PUF, Paris 1997.

SAVVOPOULOS, S., De l'antihystérie à l'hystérie à travers des figures du masochisme, *Revue Française de Psychanalyse*, tome LXXIV, 5, PUF, Paris 2010.

ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., Θεραπευτική προσέγγιση των ασθενών με καρκίνο σε τελικό στάδιο. Ανακοίνωση στο 1^ο συμπόσιο της Ελληνικής Ψυχοσωματικής Εταιρείας, Αθήνα 2012.

SMADJA, C., *Τα Ψυχοσωματικά παράδοξα*, Εκδόσεις ΜΕΤΑ, Αθήνα 2001, 2009.

SMADJA, C. (2012), Introduction a une clinique du silence. Dépressions. Monographie de la Revue Française de Psychanalyse, Paris: PUF.